

Exiliados. *La emigración cultural valenciana (Siglos XVI-XX)*. El títol de la trilogia presentada per la Conselleria de Cultura de la Generalitat valenciana no deixa lloc a la interpretació. L'ambiciosa obra, coordinada per l'investigador i crític d'art Manuel García vol convertir-se en el primer referent de la crònica del viatge obligat dels valencians al llarg d'una història plena de moments d'intolerància i violència.

Des de Lluís Vives a Josep Renau, els enfrontaments religiosos, polítics o simplement

el rebuig social contra determinades maneres de viure l'art i la cultura han motivat una altra història valenciana obligada a canviar de marc geogràfic i fins avui molt poc

estudiada. En l'obra, presentada a començament de l'estiu, han col·laborat diversos especialistes en figures particulars o moviments migratoris concrets, que, agrupats ara per primera vegada, donen una impressió genèrica del que ha estat l'exili valencià. Entre els noms dels especialistes cal destacar la presència del pare Miquel Batllorí amb un estudi sobre els jesuïtes valencians en la Itàlia del set-cents, Josep Lluís Sirera, que estudia la figura d'Emili Gómez Nadal, o Avel·lí Artís Gener, que reivindica els treballs d'Ernest Guasp.

Els tres volums de l'obra permeten accedir als diversos aspectes de l'exili. En el primer s'investiga l'emigració històrica, des de l'expulsió dels jueus, fins l'arribada de la guerra civil amb especial referència als treballs d'artistes valencians neoclàssics com l'arquitecte Manuel Tolsà, el pintor Rafael Ximeno o el gravador Josep-Joaquim Fabregat en terres americanes i l'exili de romàntics i il·lustrats com l'editor Vicent Salvà.

El segon capítol està dedicat a l'exili provocat per la Guerra civil, amb notes personals dedicades a figures com les de Max Aub o Juan Gil-Albert i amb testimonis dels mateixos exiliats que recorden els treballs i les activitats culturals realitzades fora del País Valencià. L'estudi conclou amb articles sobre els exiliats interiors, com Sanchis Guarner o Enric Soler i Godes.

El tercer volum, potser el més ambiciós, és

Josep Renau, al seu estudi durant l'exili a Berlín. Esquerra, el coronel republicà Vicente Rojo, que també hagué d'exiliar-se.

un diccionari dels artistes i intel·lectuals valencians exiliats a partir de l'any 1939. Al costat de les ressenyes biogràfiques i la producció de personatges tan coneguts com l'escriptor Max Aub, el periodista Arnaldo Azzati o el pintor Josep Renau, hi ha d'altres que al País

Valencià són gairebé desconeguts i, en canvi, aconseguiren projecció cultural i social als països que els varen acollir. Així podem conèixer la trajectòria de Fèlix Candela, un dels arquitectes en actiu de major projecció internacional per les seues particulars voltes o de l'actor José Baviere, que va morir a Mèxic el 1981. Protagonista del film *Fermín Galán* rodat a València el 1931, la trajectòria d'aquest artista que hagué d'exiliar-se a Mèxic inclou més de cent pel·lícules (inclosa *El àngel exterminador* de Buñuel). Desconegut a València, la trajectòria pot il·lustrar el destí de molts altres valencians que no pogueren, o potser ja no volgueren, tornar al seu país i que ara obtenen aquest espai en la memòria col·lectiva que tan poc els havia tractat.

Fèlix Candela, un dels arquitectes valencians més importants. No ha treballat mai al seu país.

"L'exili ha estat continu"

—Pel que es dedueix del treball, l'exili no és un fet aïllat del segle XX, gairebé és una constant de la història valenciana.

—Quan vaig iniciar el projecte ara fa deu anys, la primera qüestió era plantejar si l'exili era una experiència únicament del segle XX, provocada per la guerra civil espanyola, o bé ja existia abans. Amb l'ajuda d'una sèrie d'investigadors i historiadors vam descobrir que almenys des de l'època de Lluís Vives fins al segle XIX i els romàntics, hi havia cinc segles de transterrament, emigració ideològica i exili que obligaren a partir a la *intelligentsia* valenciana. Per això sí que podem dir que l'exili ha estat continu.

—Per quines raons es dona aquesta emigració forçosa?

—Les raons que jo he arribat a trobar són, primer la intransigència religiosa, després la intransigència política i també caldria destacar la social. Quan el sector més creatiu de la societat entra en disconformitat amb el poder, i el poder no és només el govern, també és l'església i les classes dominants, sorgeix la intransigència.

—Ja en la postguerra, cap a on va l'exili valencià?

—L'exili valencià forma part de la diàspora cultural general que es produeix després de la guerra civil espanyola. Des del punt de vista geogràfic, hi hagué una primera emigració massiva a França; el total de l'estat seria de mig milió de persones, que del 39 al 45 resisteix en camps de concentració o en la lluita del maquis, i després, d'acord amb les possibilitats de recepció que hi ha als diferents països tria la seua destinació. Els militants del PCE se'n van fonamentalment a l'URSS, els demò-

Manuel Rodríguez ha dedicat deu anys a investigar l'exili valencià.

crates en general que troben un espai a l'entorn europeu, es queden a Europa i els que tenen algun contacte, amics o familiars a Amèrica Llatina se'n van a Amèrica Llatina. Cal destacar l'ajut del govern del general Àngel Cárdenas, president de Mèxic del 34 al 40, que tingué unes bones relacions amb la república espanyola. Va tenir una actitud molt solidària i va establir unes mesures que obriren les portes del seu país als exiliats, en termes humans, professionals i legals.

—Pel que es dedueix del seu treball, l'exili valencià queda molt diluït dins de l'espanyol i no té característiques pròpies com podria tenir el del Principat o el del País Basc.

—Jo tinc la impressió que el valencianisme cultural i polític no tenia prou maduresa per traslladar-se a l'exterior. I també va influir el fet que el poble va-

lencià no poguera votar el seu estatut d'autonomia el 1936. Faltava vertebració política i també cultural. Hi ha una minoria de gent, periodistes i escriptors, alguns de la importància de Juli Just, el professor Emili López Nadal o Carles Esplà, que prenen contacte amb els nuclis catalans a l'exterior per continuar escrivint en valencià en les revistes catalanes que es publicaven a Veneçuela, Mèxic, Argentina o París, però és un grup molt minoritari. També cal tenir en compte que els valencians no troben associacions de caràcter regionalista creades per l'emigració econòmica anterior, com troben bascs o gallecs. I per això els valencians creen el 1942 una primera casa regional republicana on es van publicar les revistes *Levante*, *Mediterrani* i *Senyera*, d'un nivell intel·lectual molt desigual.

—De quin camp cultural provenen els exiliats valencians?

—Al segle XX es pot parlar de tres tipus d'emigració. D'una banda hi ha l'emigració pròpia de la gent del teatre i la interpretació. Des dels anys 30 i 40 les companyies passaven per l'Havana, Mèxic o Buenos Aires i alguns artistes s'hi quedaven. Caldria destacar Carmen Conesa, molt important en la dramaturgia, el cine i la televisió mexicana. També hi hagué una eixida constant d'artistes plàstics, per exemple escultors que treballen a Cuba perquè allí hi ha una tradició molt forta d'escultura a l'aire lliure; i en l'exili provocat per la guerra ja se'n va tothom, professors, advocats, etc. Biogràficament, per molts això implica començar de nou i en molts casos hi ha canvi de professió; per això fa la impressió que els valencians es dediquen a gairebé tots els camps del pensament i de la cultura. **Jordi Sebastià**

Una tasca que cal continuar. En la presentació de l'obra, l'ex-alcalde de València, Ricard Pérez Casado va destacar la contribució de l'estudi, però va afegir també la necessitat que el treball iniciat per Manuel García continue. L'investigador ha destacat "la mancança gairebé total d'historiadors que hagen intentat aproximar-se a l'exili". Segons Manuel García: "Al País Valencià, s'ha passat d'investigar sobre la República a estudiar la dictadura, i això deixa fora de la història els exiliats, que parteixen de la primera

però són del tot 'eliminats' oficialment per la segona".

Llançat el repte, Manuel García creu que aquests tres volums podran engrisar els joves historiadors en la investigació dels oblidats per tal de completar així la visió d'un període històric que explica moltes de les actuals mancances del panorama polític i social valencià. L'investigador també va declarar: "Jo crec que correspon a la Universitat el paper de continuar aquestes investigacions i fer encara més exhaustiu el nostre treball". **Jordi Sebastià**